

„КОЙТО НЕ ПОМНИ, НЕ СЪЩЕСТВУВА. НЕ ГО БОЛИ. НЕ ГО
ГРИЗЕ СЪВЕЩТА...“:

ЗАГАДЪЧНИЯТ ДИСКУРС НА ГАРСИЯ ДЕ РЕЗЕНДЕ В
ИСТОРИЧЕСКИЯ РОМАН НА ФЕРНАНДО КАМПОШ
„СЧУПЕНИЯТ СМАРАГД“

Яна Димова

“THOSE WHO DO NOT REMEMBER DO NOT EXIST. THEY ARE NOT
HURT AND DO NOT FEEL ANY REMORSE”

THE MYSTERIOUS DISCOURSE OF GARCIA DE RESENDE IN THE
HISTORICAL NOVEL *THE BROKEN EMERALD* BY FERNANDO
CAMPOS

Yana Dimova¹, Sofia University, Bulgaria

<https://doi.org/10.46687/JRVV9768>

Abstract: *The postmodern historical novel “The Broken Emerald” is the most multifaceted work by the Portuguese author Fernando Campos, which reveals the differences in the opinion of winners and losers of the Age of Exploration under the rule of King John II, presented to the reader by the viewpoint of Garcia de Resende, a court chronicler. Campos’ work is a part of tetralogy, dedicated to the rise and fall of the Portuguese Empire. The article focuses on the emotions, evoked by the imaginary dialogue between the Renaissance chronicler Garcia de Resende and the spirit of the recently deceased monarch, which reveals the reasons for the decline of the Empire and the loss of the independence. The paper is concentrated on the narrator’s subjective feelings and their gradual unfolding in the narrative, which help to construct a multidimensional and multi-sided rereading of a key period in Portuguese history.*

Key words: *Portuguese Empire, Fernando Campos, emotions, narrator*

Слабо познатият на българската публика португалски писател на исторически романи Фернандо Кампош (1924–2017) е известен в родната си страна като възродител на хибридна историографска метафикция. Изгрява на литературния небосклон в късните си години, но още първият му роман „Къщата на праха“ (1986) е подобаващо оценен на национално ниво от местната критика, тъй като носи следите на зрелостта и житейския му опит и одухотворяването на епични за португалската история личности и събития. Всички негови произведения на историческа тематика се характеризират със задълбочена предтворческа подготовка и усилена работа с документи, свидетелства и архиви. Фокус в художествените творби

¹ Yana Dimova is a PhD student and philologist in Portuguese Studies. Author of several scientific publications in Bulgaria and one in Hungary. Her research interests are in the field of Portuguese literature, history, culture and aetiology. Email: jjdimova@uni-sofia.bg

на Фернандо Кампош са неясните „бели полета“ в официалния дискурс на историята; изгубените, унищожените или неоткритите ресурси, които допринасят за изграждането на пълнокръвна картина на съответната епоха, но са и в състояние да променят гледната точка и научно установените вярвания. Пример за това е обектът на изследване в настоящата статия – емоциите и субективните усещания на референциалния персонаж и разказвач Гарсия де Резенде (1470-1536).

Преди да пристъпим към анализ на личната му оценка и отношение към португалския монарх Жоао II (1455-1495), ще представим накратко най-отличителната творческа дейност на известната ренесансова фигура, както и времето, в което се извява. Гарсия де Резенде е познат предимно като придворен поет и хронист, макар да се занимава и с архитектурни проекти, музикално стихоплетстване и дипломатическа дейност. Остава в португалската история, литература и самосъзнание като един от съставителите на голямата поетическа антология „Всеобщ песенник“ (*Cancioneiro Geral*, 1516), заедно с Жил Висенте (1465-1536) и Франсишко де Са де Миранда (1491-1558), и като личен историограф на крал Жоао II (1455-1495), написал едноименната му хроника (*Crónica de D. João II*, 1545), издадена посмъртно. Чрез произведенията на Резенде могат да бъдат проследени политическите, икономическите и социалните промени в португалското общество през XV и първото десетилетие на XVI в. (Saraiva, 1985, pp. 235-252). В този период португалският монарх се посвещава на задачата да намери път до Индия по море и да разшири влиянието си както в Африка, така и в Южна Америка и в Азия. Успява да съсредоточи властта в ръцете си и да укрепи финансово иберийската държава, като не се поддава на дворцовите интриги и извършва репресии над алчните благородници, голяма част от които принадлежат към рода Браганса. Още от юношеските години устойчивостта му към външни и вътрешни политически влияния привлича омразата на португалската аристокрация, която го следва неотклонно през дългото му управление и поражда слухове за смъртта му чрез отравяне.

От самото начало на вълнуващия разказ на португалския средновековен дворецов летописец Гарсия де Резенде читателят е споходен от усещането за неясна болка и недоизказаност на разказвача във връзка със скорошната кончина на крал Жоао II. Провокиран от вътрешните си противоречиви чувства и молбата на монарха, отправена към него приживе, да разкаже за житейския му път и дела, хронистът води въображаем диалог с духа на починалия владетел, който има за цел да покаже не само управлението на Португалия през XV в., но и да изгради цялостен облик на духа на епохата и да разкрие сблъсъка между субективните гледни точки на победители и победени във вътрешната политика на средиземноморската държава чрез близкия си поглед върху съдбата и социалното влияние на кралската фигура. Според наратолога Карлош Рейш, дискурсът на референциалния разказвач и персонаж е конститутивен процес и служи за

разгръщане на фигуративността на диегезисните лица в текста (Reis, 2018, pp. 27-28). Така читателят може да разбере наративното изграждане на образа на Резенде в текста и в частност субективното му светоусещане, тъй като речта му влияе не само върху предаването на собствените му емоции, но и оказва въздействие върху когнитивните умения на читателя, тоест и върху неговите чувства и разбирания. В този ред на мисли ще използваме и идеята на екипа от изследователи Дейвид Хърман, Манфред Ян и Мари-Лор Райън (Herрман, 2005, pp. 52-57), които доказват, че персонажът притежава черти от екстрадиегезисната човешка действителност, като наличие на физически белези, изпълнение на дейности, заемане на определено място в обществото, както и психологични особености (изпитват емоции, проявяват воля, умеят да разсъждават, вземат решения и преценки, могат да разбират и разпознават). Авторите напомнят, че дискурсът на разказвача е ограничен от количеството информация, което той представя в текста, като така той е маркиран от незавършеността и непълнотата – факт, който ще установим на местата, където Гарсия де Резенде се чувства несигурен или притеснен да разкрие истината за събитията.

Бдението над безжизнения труп на Жоао II отприщва вълна от разсъждения в съзнанието на разказвача протагонист, свързани със смъртта и безпристрастната ѝ сила да премахва светската суета и етикети, за да ни постави пред везните на справедливостта и истината за душата на покойника:

Господарю мой! Какъв крал! Приключи твоята битка. Сега мога да се обръщам към теб на „ти“. Не, това не е неуважение. Не се и страхувам, че ще ме хокаш или накажеш. Вече не си крал. (...) Свършиха благородническите привилегии; отношението към теб ще е като към простосмъртен... Знам. Светогледът на обикновения човек не е като на висшестоящия. (...) Помòли ме някой ден да ти направя портрет (Campos, 1995, pp. 11-12).

Разказвачът дори не желае да каже името си и да представи накратко житейската си биография, тъй като силните емоции, които изпитва към внезапно споминалия се крал, го подтикват да постави в центъра на мислите си и на повествованието си фигурата на владетеля с нейните достойнства и недостатъци. Едва когато се връща назад, той започва да загатва за собствената си идентичност и, паралелно с нея, да обрисова малко по малко, още от ранно детство, образа на португалския монарх. Потопен в миналото, разказвачът си припомня случаен диалог със старец, който го зове по име, по времето когато става близък до краля: „господин Резенде“, „приятелю Резенде“ (Campos, op. cit., p. 14). Разкрива, че следва монарха по петите в качеството си на негов личен камериер, а след това и на секретар (Campos, op. cit., pp. 13-14). Професионалният му опит го подтиква да развие в себе си ценни черти на характера – като придружава и изслушва краля в обществените му дела, разказвачът се научава да различава лъжците от онези, които казват истината. Тези усвоени знания и умения го карат

да се чувства като равен на владетеля, тъй като разширяват кръгозора му. Признава, че мисълта му е дръзка, ала събужда у него пътешественика във времето и пространството, рушащ граници от всякакъв порядък и умеещ да преплита хорските съдби (Campos, op. cit., pp. 15-16). Дългогодишната му вярна служба се отплаща с доверието, което си спечелва от страна на Жоао II. То носи със себе си и намека, че португалският владетел изпитва съмнения, които не желае да сподели както с близките си, така и с наемниците си (Campos, op. cit., p. 16).

На този етап от взаимоотношенията им Резенде не е сигурен в тайната и не знае какво да мисли. Щом има възможност да се усамоти, той скита из Лисабон, за да се отдалечи от атмосферата в кралския двор, да прочисти съзнанието си и да се приземи, като се почувства част от множеството, където званията не означават нищо (Campos, op. cit., pp. 17-21). Броденето в столицата и особено при пристанището му напомнят за личностните характеристики на държавния глава: монархът обича да осъществява пряк контрол върху работата на мореплавателната администрация и морската търговия, както и да се интересува от напредъка на презокеанските открития и пътешествия (Campos, op. cit., p. 22). След описанието на спомените, изпълнени с шумната работническа дейност на лисабонския пристан, разказвачът се връща към настоящия момент – безсънното наблюдение на тленните останки на именития монарх. Сблъсъкът между миналото и горчивите последици в настоящето тласкат психиката на Резенде към изказването на остра критика:

Искаше ли ти се да умреш в прахта, в която ще се превърнеш? Или се преструваше, както винаги правеше през целия си живот? Що за фарс беше това? Разбра ли най-сетне, че разликата между кралските особи и простия народ е разстоянието от дървения трон до брачното ложе?... (Campos, op. cit., p. 26).

Порицанията на разказвача преминават в чувства на съжаление към последните мигове от житейския път на Жоао II, когато си припомня бащинската му отдаденост и отговорност спрямо алчните искания на поредица от блюдолизци и паразити в кралския двор, на чиито лица са изписани неприкритите мисли за бъдещи привилегии, отправени към новия престолонаследник (Campos, op. cit., p. 27). Резенде обръща внимание и на самокритиката, която кралят приживе споделя с довереника си: „Плъховете напускат кораба. Вече не струвам нищо!“ (Campos, op. cit., p. 28). Поради дълбоката си религиозност, в края на живота си тежко заболелият крал изпитва угризения на съвестта и дори губи самоуважението си: „Не ме наричайте Величество. Не съм нищо повече от торба с изпражнения и червеи. Не подушват ли смрадта, която изпускам? А устата ми е пълна с горчилка, която едва се търпи“ (Campos, op. cit., p. 28).

Но разказвачът обича своя господар. Той не крие жестоката истина, изречена скришом, както в собственото му съзнание, така и привъзстановката на словото на монарха. За да изрази духовната си съпричастност и да

надвие спомените за тягостните часове на кралското самосъжаление и мъчителна самооценка в края на житейския път, хронистът прибегва до впечатленията си от качествата на португалския владетел: отличните му знания и умения по физика, астрономия, биология; запазването на паметта, слуха и зрението му до сетния му дъх; загрижеността му към обикновения човек, състраданието и човеколюбието му (Campos, op. cit., pp. 29-30). Омаломощен от изморителното бдение над тялото на Жоао II, Гарсия де Резенде заспива дълбоко. В съня си той признава, че осъществява връзка с починалия много по-рано от фактическата му кончина – първите му видения в прегръдките на Морфей са отпреди четири години, когато духът на господаря му го приканва към разговор (Campos, op. cit., p. 30). Още от онзи момент разказвачът е убеден, че кралят го чува, жив или мъртъв.

Когато се събужда, Резенде решава да разбули загадката около мистериозната смърт на краля, защото вярва, че много лица от двора желаят неговия край и само чрез дълбаене в миналото човек стига до корените на истината. Той се чувства призван да остави следи, да приведе свидетелства, дори да преразкаже хорски клюки и предположения, за да могат бъдните поколения да разберат всичко необходимо и да отсъдят справедливо (Campos, op. cit., p. 35). Така на Резенде му хрумва идеята да напише свой разказ за събитията, тъй като задължение на хрониста е натрупването на достатъчно житейски материал, включително и на ценни ежедневни подробности, които останалите пренебрегват. Уточнява, че не желае да пише стандартна хроника, защото:

Хронистът, поради зависимостта си, е принуден да придава на онова, което пише, хвалебствен тон; да прикрива неуспехите, слабостите и несъвършенствата. Официалният глас, който запазва навеки славния и величествен облик... (Campos, op. cit., p. 36).

Разказвачът осъзнава, че вътрешната хроника, онази, която сърцето му диктува, е невъзможно да бъде написана на хартия, тъй като е съшита от жестокост, болка, кръв, свирепост, крайни амбиции, предателство и... тайна любов (Campos, op. cit., p. 36). Посъветван от друг кралски довереник, че: „Истинската истина не може да бъде изречена.“ (Campos, op. cit., p. 36), Резенде се затваря в себе си, но не прекъсва диалога си с духа на покойния владетел. Както твърди Мари-Лор Райън (Rayan, 2018, pp. 2-20), не всяко мислене се вербализира, така че съкровения мисли и чувства на летописеца търсят излаз навън и се представят под формата на вътрешен дискурс. По този начин неговият разказ тече наум, за да достигне до определени заключения за приворечивия нрав на Жоао II, който го довежда до гибелта му. Хронистът желае да разкрие виновника за смъртта на любимия си господар, но установява, че мисълта му препуска през отминалите събития (Campos, op. cit., p. 197). Въпреки всичко полага усилия да обърне внимание на всяко едно от тях, да ги подреди и да се задълбочи, за да проследи стъпка по стъпка причините за преждевременната кончина на владетеля. Смяната

на хронологичната перспектива в наратива на летописеца е съпътствана от лутане, безизходици и непрестанно връщане назад в различни периоди от миналото, които, както твърди историкът Жак Ръовел (Ryovel, 2010, p. 153), спомагат за производството на истината.

Когато разказва за образованието на младия Жоао II, Резенде се съсредоточава не само върху изучаваните предмети от краля, но и върху вродения му нрав – той често демонстрира сред другарчетата си грубостта си, непочтителността си и превъзходството си на принц (Campos, op. cit., p. 197). Все пак посочва и позитивните му страни – от малък обича да наблюдава и изучава човешкия характер; да различава истината от лъжата; показва нетърпимост към лицемерите, страхливците и нищожествата (Campos, op. cit., p. 201). Понякога дългите описания и отклонения на разказвача внезапно го заставят да се изправи срещу осъзнаването, че самият той знае много повече за пътя и нрава на краля, отколкото духът на починалия владетел: „О, гоподарю мой, вече нито можеш да пикаеш, нито да се изхождаш, нямаш спомени! Вече живееш единствено в паметта на другите!...“ (Campos, op. cit., pp. 247-248).

Подобни възклицания от страна на Гарсия де Резенде не са израз на неуважение, а изблик на жестоката истина, че малцина са онези, които още пазят жив спомена за ценния човек и делата му, скрити под короната, а не за неговата титла, протекции и привилегии, крепящи благоденствието на кралския двор. Разказвачът продължава историята си, като хвърля светлина и върху неуспешния брак на краля с Елеонор де Визеу (1458-1525). Жоао II възприема летописеца като изповедник, пред когото може да разкрие своето неудовлетворение от съюза си. Липсата на съвместимост между двамата съпрузи го подтиква да търси щастието си сред многобройни краткотрайни увлечения, наподобяващи онези от юношеските му години. В зряла възраст изпитва скрупули и се опитва да изкупи частично греховете си, като се затрупва с административна работа и проблеми, свързани с мореплавателските открития, наследени от дядо му Енрике (Campos, op. cit., p. 275). Излагането на показ на любовния живот на краля е свързано и със самопотискането на разсъжденията на разказвача: „Замълчи, мисъл моя!...“ (Campos, op. cit., p. 292). Подобно заглушаване на дискурса на Гарсия де Резенде се наблюдава и в епизодите, при които той излага предположенията си за евентуално предателство от страна на член от личната свита на краля. Полският философ Роман Ингарден (Ingarden, 2020, p. 151) пише, че във всяка творба съществуват пластове, които са неподатливи на определяне. Това важи и за представяните обекти, включително за разказвача и за персонажите, в които присъстват места на недоопределеност, подтикващи твореца към тяхното запълване или, напротив, към умишления отказ от обяснение. Пример в „Счупеният смарагд“ е случаят с главния камериер Айреш да Силва, когото Жоао II нарича приживе свой приятел. Хронистът възкликва:

Замълчи, греховна мисъл!... Знам, господарю мой, че нямам право да повдигам фалшиви обвинения..., но в гърдите ми се надига съмнението, че синът на Жоао да Силва... Не беше ли той, господарю мой, един от онези, които видях, точно с очите си, да излиза един ден от магазина на един евреин (...) с пакетче бял прах, известен като арсеник?... Приятел! Не уважи паметта нито на дядо си, нито на баща си..., нито пък повишенията, които му даде. (...) Със сигурност имаше лош нрав, който не удържа да види кончината на онзи, когото... (Campos, op. cit., p. 293).

Колкото повече разкрива предполагаемите зложелатели около краля, толкова повече назрява гневът на разказвача. Признава, че ако Господ може да опрости делата му, то той, като човек, не може и не успява. Представя си, че ако поеме, дори и само за момент, божественото правосъдие в ръцете си, то би изпратил любимия си господар в ада, защото сълзите му не означават нищо за скования кралски труп. Твърди, че се разкайва за жестоката си присъда, но истината е, че няма как да промени личната си преценка след толкова грешки в решенията, взети приживе от владетеля. Знае, че божественото състрадание е безкрайно, ала в земния свят Жоао II няма как да избяга от човешкия съд. Може би само в Рая португалският крал ще може да получи търсеното от него приживе опрощение на греховете си. Все пак острата критика на Резенде е смекчена от чувствата му на снизхождение и разбиране към емоционалните изживявания и болезнения опит на монарха – разказвачът неколкократно припомня, че кралят е нещастен; живее сам и умира сам. Още от раждането му, всички се отдалечават от него поради различни причини – първо, майка му, която е убита; след това сестра му, замонашила се по собствена воля; леля му, която сама решава да се оттегли от живота на порасналите си племенници, а най-накрая и съпругата му, за която хронистът не намира точните думи, тъй като потиска дискурса си за онази част от Историята, която не може и не бива да излиза наяве:

Жена ти, добре знаеш защо те изостави, защото те... Не мога да го потвърдя. Замълчи, мисъл моя, защото само ако придадеш неясна форма на чудовищната идея из каналите на кръвта ми, караш жлъчта в мен да клокне... (Campos, op. cit., p. 297).

Разказвачът продължава с излагането на показ на достойнствата и недостатъците на Жоао II, когато си спомня за първия път, в който кралят се влюбва истински – позитивите и негативите на владетеля са представени от Резенде присъщото му умение за психологическа аналитичност, подкрепена от чисто човешките чувства на съпричастност и вникване в емоциите на португалския монарх. Споделя, че принцът не е свободна личност – той има присъщите за титлата му задължения и отговорности, служещи за всеобщото добруване. Обвързаността му с кралицата и ролята му на баща е дълг, който народът очаква от него да изпълнява добросъвестно, за да обезпечи бъдещото благоденствие на страната. Резенде напомня, че ако самият той е Бог, то може да му прости, тъй като кралят няма друг избор. Но съдбата понякога се намесва в твърде праволинейните човешки планове

и се случва почти невъзможното – кралят за пръв път се влюбва и този път чувството не е държавен ангажимент, а му дава усещане за свобода. Разказвачът признава, че моментът, в който владетелят е привлечен от зелените очи на благородничката Ана де Мендонса (1460-1542), не е просто увлечение по физическите качества на придворната дама, а изумление, че самият той, крал, се поддава на човешкия фарс, наречен любов. Наблюдава я отдалеч, от върха на привилегированата си позиция, където се чувства като божество, принудено да се надсмива над простите човешки удоволствия. Монархът смята себе си за възвишено същество, което преодолява с лекота и надживява тези хорски слабости. Чувства се непокътнат в удобната си мраморна кула. Слиза в низините, само за да удовлетвори преходните си страсти. Разказвачът усеща недоволството на духа на Жоао II, който престорено надига обвинително пръст към него и не желае да бъде съден за голямата си любов. В този миг Резенде признава, че почти е склонен да му прости всяко житейско прегрешение и че е достатъчно да му бъде просто приятел, за да стори това. Мисълта му изкрystalизира в твърдението, че няма смисъл да му прощава, щом няма причина да го обвинява. Той, разказвачът, моли за прошка господаря си. Тази любов събужда в краля нещо много повече от първичния нагон – зовът на душата го тласка да изживее първата си сладка болка (Campos, op. cit., p. 298).

Споменът за откриването на истинската любов на монарха открехва мисълта на Резенде към други епизоди от колективното несъзнавано, както твърди самият той (Campos, op. cit., p. 301). Кончината на владетеля е крайъгълен камък за осветяването на мрачните кътчета в съзнанието на разказвача, откъдето той долавя преходността на човешкия живот, превръщаш се в прах. Последниците от кръвопролитията в Кастилия, за които допринасят и действията на португалския монарх, надигат негодуванието на хрониста – реторичните му въпроси, отправени към Жоао II, по отношение на отсъствието му след края на битките; нежеланието му да осъзнае безсмисленото опустошение, което причинява както на местното население, така и на своите войници и семействата им. Коментира с известно чувство на хладина към липсата на загриженост приживе от страна на краля за резултатите от тези битки – малко се говори за народните страдания, а противоречивите действия на войните се описват като храброст. Никой не пише и не говори за разрухата, която една кралска войска носи и оставя след себе си – унищожение, гибел, плячкосване, грабежи, изнасилвания, принизяването на човека до животно и нищожество, обезчестяването на светилища и свеждането на войниците до банда от пирати и убийци в името на кауза, на която се лепят солидни етикети, като „чест“, „право“, „слава“. Разказвачът се потапя в тези мисли, за да може да разбере света през очите на: „истинската истина на смъртта“ (Campos, op. cit., pp. 335-336).

Макар Гарсия де Резенде да описва всички политически стъпки и начинания на господаря си, той не поема отговорността да издава каквато

и да е присъда. Не смята себе си за вещь в тази област и очаква божествената преценка (Campos, op. cit., p. 407). В това отношение говори за типичните му владетелски качества – той никога не поставя емоциите преди разума си, удоволствието – преди дълга си. За Жоао II най-важни са нуждите на кралството (Campos, op. cit., p. 433). След загубата на баща си, Жоао от регент се превръща в пълноправен престолонаследник на Португалия и му се налага да осмисли цялата отговорност, която пада на плещите му, и липсата на довереник в управлението, с когото да я подели. Придворният летописец осъзнава, че въпреки изградените кралски умения, като зрялост, отговорност, дипломатичност и самостоятелност, господарят му страда от самотата си и отсъствието на съвет от любимо, близко лице от личното му обкръжение. Както посочихме по-рано, разказвачът нееднократно споменава въпроса за самотата на краля, защото тя намеква за истинския образ на приятеля, близкия, довереника. Докато е жив, португалският владетел не може да установи доброжелателните личности в дворцовата среда, а това се превръща в основен негов недостатък, водещ до гибелта му. Гарсия де Резенде размишлява, че узнаваме истинския брой на приятелите си, едва когато се преселим в небесните селения (Campos, op. cit., p. 441). Хронистът лаконично отбелязва, че повечето благородници, рицари и придворни бързат да впечатлят новия крал с новата си усмивка, поведение и маниери, а именно те са онези, които имат пръст в кончината на Жоао II. Кралският палат е пълен с блюдолизци и двуличници, но хронистът остава да бди и да пази тленните останки на любимия си господар. Разказвачът е откровен в изблиците си на ярност: „Ти не си сам. Целият съм твой. Още от първия ден на управлението ти“ (Campos, op. cit., p. 441).

Гарсия де Резенде се впуска в описания на опитите за предателство и отстраняване на кралската фигура на Жоао II. Владетелят разполага с шпионска и наемническа мрежа, която му помага да премахва голяма част от възникващите пречки по пътя към успешното му еднолично управление. Щом узнава за един от тези заговори, владетелят напуска тайно палата си и изчезва за известен период от време, без да спомене нищо дори на съпругата си Елеонор де Визеу. Докато разказва за този случай, в ума на хрониста се загнездяват множество съмнения, които безуспешно търсят отговори. Дискурсът на Резенде отново придобива загадъчен смисъл по отношение на характера на кралската съпруга, която сее неясноти около себе си:

Предвид страстния нрав на Елеонор, не се ли опасяваше, че ще последва онова, което се случи – трагедия след трагедия, след друга трагедия и след друга, и след други, а след това твоята?... Скудоумен ли съм в разсъжденията си? Ала оттук нататък гласовете в ума ми винаги ще си противоречат и ще заглушават истината... (Campos, op. cit., p. 501).

Опитите за покушение срещу Жоао II подтикват владетеля да покаже жестоките си и деспотични черти на управник. След публичните

присъди и екзекуции, както и прикритите убийства, дело на наемниците, хронистът не може да остане безмълвен пред кралската безпощадност, ала не съумява и да изрече истината докрай: „Ръката на кралското правосъдие се протягаше и сграбчваше всичко и всекиго. Мълчание, тайна, нека воалът на прикритието се спусне. Трябваше да говориш скритом с децата си Мануел, Елеонор, Изабел, а и с...“ (Campos, op. cit., p. 564).

Един от опитите за убийство на Жоао II го приковава по-дълготрайно към леглото. В този момент Гарсия де Резенде обобщава впечатленията си от всички житейски етапи, през които владетелят преминава, за да стигне до болезнените преживявания на краля, причинени му от горчивото отмъщение на нечия зложелателна ръка, изсипала отрова във винения му бокал:

Който не помни, не съществува. Не го боли. Не го гризе съвестта. Нали така, господарю? Спокойствие, което не ни дава спокойствие – поне не на тук присъстващите, които преравят спомените си, в търсене на обяснение на цялата тази загадка, на всичко онова, което се случи. Защо? Как? Кой? (...) (Campos, op. cit., p. 573).

Хронистът наново се задълбочава в паметта си, с надеждата да открие улики, свидетелства и заподозрени. Той си поставя тази задача, защото добре знае, че мъртвите не са способни да преразглеждат в подробности всичко, случило им се приживе. Чувство на страх обхваща Резенде при мисълта, че онзи, който ще го замести като летописец в кралския двор, няма да узнае стотици факти от живота на любимия му господар и да съумее да ги напише поради новата власт, в чиито редици се намират и отровителите на Жоао II. Според хрониста зловещите улики са толкова мрачни, че неизменно ще бъдат забравени навеки (Campos, op. cit., p. 573).

Сред спомените с тайнствените догадки за заподозрените Резенде набляга и на един много личен епизод, довеждащ го до сълзи от щастие. Разказвачът е нещастен, когато научава, че трябва да замени службата си при краля с тази при първородния му престолонаследник, принц Афонсо. Задавен от сълзи, той обяснява причините за емоционалното си сътресение пред владетеля; чувства закрила само под крилото на любимия си господар. Жоао II бащински поставя ръка на рамото му и го успокоява с думите, че винаги ще го помни поради отдадеността, верността и искрените му сълзи. Ако служи на сина му, значи служи и на баща му. С прискърбие Резенде приема в онзи минал момент кралската воля и с тъга си припомня за хуманното отношение на покойника към обикновения човек (Campos, op. cit., pp. 610-611). Това достойнство на владетеля не остава неоценено от португалския народ. Представителите на народните маси се отзовават с финансова помощ на Жоао II в редките случаи, когато той я изисква (Campos, op. cit., p. 612).

Монархът преживява тежко преждевременната и загадъчна кончина на замонашената си сестра Жоана, с която се чувства много близък в детството си. Той спира подготовката на сватбата на принца и отлага брака му с кастилската инфанта, за да се отдаде на траура и тегобата по загубения член от семейството си (Campos, op. cit., p. 615). Разказвачът дълбоко му съчувства, но решава да премине към епизод, в който откроява благосклонността на краля в ролята му на мирови съдия. Хронистът подтиква владетеля да осъзнае могъществото си редом до останалите европейски монарси, да изуми света, преди смъртта да го принизи до положението му на простосмъртен, тъй като: „В онзи момент си крал на живота и смъртта.“ (Campos, op. cit., p. 625). По този начин разказвачът се утвърждава и като лице, подкрепящо кралския му авторитет. Неговият дискурс не е само и единствено минорен, изпълнен с неясноти, съмнения, скръб и догадки. В живота си господарят му има и своите позитивни мигове, в които разкрива човеколюбието, щедростта и размаха на кралската си власт, който използва, за да твори добро и да въздава справедливост, както и в случая, описан от Резенде – обикновен човек, осъден на смърт преди четиринайсет години, чиято присъда не е изпълнена с цел извличане на финансова полза от селскостопанската му дейност, но е подновена, защото губи имота си. Моли властника за пощада, тъй като най-пострадали от екзекуцията ще бъдат децата и съпругата му. Отвратен от алчността на осъдилите го, кралят му съчувства, опрощава деянието му, освобождава го и му осигурява работа, за да изхранва близките си (Campos, op. cit., p. 626).

При едно отклонение от разказа си за житейския път на крал Жоао II Гарсия де Резенде споделя вълнението и радостта си от възможността да се запознае и сприятели с родоначалника на португалския театър Жил Висенте (1465–1536). Признава, че изпитва благородна завист към младия си другар, който бълва от качества и най-разнородни умения: преди да се занимава задълбочено с поезия и драматургия, Висенте е професионален златар, обработва метали и се занимава с инкрустиране и декорация. Обича да наблюдава човешките говори и нрави и знае как да разсмива всички (Campos, op. cit., p. 632).

Трябва да отбележим, че разказвачът коректно маркира датите, месеците и годините в наратива си, като така се явява единственият индикатор и носител на емпирична информация в текста. Верността му към господаря го подтиква да му посочва хронологичните следи, за да: „ти напомня колко много или малко сърцето, радостта, смелостта, кръвта и тялото ти позволяват да живееш“ (Campos, op. cit., p. 641).

След като синът на Жоао II почива при нещастен случай, около който се носят слухове за предумишлено отстраняване на законния престолонаследник, Гарсия де Резенде недвусмислено насочва мисълта си към най-вероятния заподозрян, херцог Мануел (1469–1521), чийто баща

е екзекутиран от португалския владетел и тайно копнее за отмъщение. За хрониста не е изненада, че всички прикриват подозренията си във връзка с неговата особа и дори прибягват до лицемерие, за да се опазят от евентуални злонамерени последствия, когато той стане новият самодържец на властта (Campos, *op. cit.*, p. 649).

Разказвачът проследява емоционалните вълнения на краля около смъртта на сина му. Монархът се отдалечава от двора, за да осмисли случилото се. Разсъжденията му го отвеждат до търсене на причините за кончината на принца – лична вендета, божествена справедливост или пък наказание (Campos, *op. cit.*, p. 651). Тук Резенде си позволява да изкаже грозната истина за предназначението на кралските престолонаследници:

Не е ли грубо, господарю, да нарека сина ти боклук? А какво са принцовете на този свят освен купчина... – прости ми... – изпращения, разположена на трон, покачена на естрада, облечена в брокат и коприна, окичена със злато, сребро и скъпоценни камъни? Как тази истина пронизваше сърцето ти след илюзията на сватбеното тържество в Евора! (Campos, *op. cit.*, p. 651).

Коментарът на хрониста не е болезнен или особено обиден за краля, предвид че самият той не одобрява прекалено женственото поведение и действия на сина си приживе. Освен това законният престолонаследник не е любимото му дете, тъй като е плод от политическия му брак с Елеонор де Визеу. Така Жоао II решава да уреди процедура по легитимиране на незаконния си син от връзката му с Ана де Мендонса, за да предотврати възкачането на Мануел (Campos, *op. cit.*, p. 652). Резенде не критикува разсъжденията или липсата на дълбоки чувства у краля по отношение на преждевременната гибел на принца, тъй като отсъствието на истинска привързаност към сина му е логичен показател за продължителния разпад на принудителния му брак с Елеонор и неприязнените му чувства към нея. След края на траура Жоао II прави публично изказване пред свитата си във връзка с твърде деликатния и разглезен нрав на покойния принц Афонсо. Категорично отстоява мнението си, че жив или мъртъв, с или без обучение, с или без възпитание под неговата опека, мъртвият му син не става за крал на Португалия (Campos, *op. cit.*, p. 653). Щом Елеонор чува за истинското отношение на краля към първородния им син, тя не може никога повече да му прости и не съумява да прикрие омразата си към него. Резенде отбелязва този епизод като бомба, активирана от тайна детонация, след която нищо вече не е същото (Campos, *op. cit.*, p. 654).

Колкото повече действията в наратива напредват, толкова повече емоциите на хрониста губят силата си; той става все по-безпристрастен, хладен в съобщаване на фактите и логическата последователност на събитията, защото очаква естествения завършек не само на житейския път на краля, а и на неговото управление, което утвърждава португалската държава като презокеанска откривателка и колонизаторка. Както възкликва

Резенде точно преди третия и последен успешен опит за отравяне на краля: „С течение на времето причините и последиците се повтарят!“ (Campos, op. cit., p. 655). Натровен в двора на Елеонор, лекарите се опитват да уверят владетеля, че този път тежките храносмилателни смущения са провокирани от дълбоката тегоба по скорошната кончина на сина му принц Афонсо, както и от наблюдението им, че не пие достатъчно вино за повдигане на духа. Разказвачът смята, че обясненията им са лошо прикритие за пагубните действия на съпругата му; той е уверен, че Елеонор лично изсипва отрова във винения бокал и не се отказва от амбициите си да осигури трона за Мануел (Campos, op. cit., pp. 655-656).

След като Жоао II бива трайно прикован към леглото, Резенде става безсилен и се лута в размишленията си. Споделя, че не знае, какво да мисли, защото когато се завърне назад във времето и проследи случилото се, изпитва колебания: „Трябва ли да вярвам, че сме създадени свободни? Че зависим от тайните знаци на Бог? Съществува ли съдба, знамение, орис, които ни направляват? Късмет? Случайност?“ (Campos, op. cit., p. 656).

Напредващата болест на краля подтиква Елеонор да предприеме репресивни мерки спрямо владетелската воля – отказва да вижда сина му, плод на любовта му с Ана де Мендонса, и го кара да направи завещание. Споровете помежду им отслабват още повече тялото и духа на Жоао, както отбелязва летописецът (Campos, op. cit., p. 670). След свикване на кралския съвет, умиращият владетел е убеден, че законен наследник трябва да е Мануел, предвид пропадането на плановите му за легитимация на Жорже, сина от голямата му любов. Решава да се изповяда и изготвя завещанието си (Campos, op. cit., p. 670).

В края на романа Гарсия де Резенде дава думата на обикновени жени от народа, които обсъждат причини и предположения за сеещата се смърт из кралския двор през последните години. Той остава безмълвен и неемоционален пред окончателните настъпателни действия на противниците на любимия му господар, защото няма какво повече да мисли, умува и обговаря с духа на починалия владетел. Тук ще приложим мисълта на Пол Рикьор (Riquoy, 2006, p. 148), че в историята и дискурса: „няма привилегирован вид обяснение.“ Така оттеглянето на летописеца от разказа и предаването на гледната точка в ръцете на народните маси, обожавачи покойния крал Жоао II, е категоричен завършек на мистериозния му потиснат дискурс – анонимните жени също са убедени, че решаваща роля в кончината на краля изиграва Елеонор, която дири отмъщение за рода Браганса, от който произхожда. С или без кралската непреклонност и жестокост по отношение на публичното ексукутиране на предателите, жените твърдят, че кралицата винаги се е опитвала да се домогне до трона и да настани свой родственик на него. А какво по-перфектно убийство от онова, което напомня инцидент? (Campos, op. cit., pp. 671-675).

Лъкатушната мисъл на ренесансовия дворцов летописец Гарсия де Резенде изгражда неедностранчив и пластичен емоционален облик на португалския монарх Жоао II, който обогатява читателските възприятия за неговата ключова фигура, изиграваша решаваща роля в политиката на средиземноморската държава от епохата на Великите географски открития. Личните недостатъци и решенията, взети от владетеля, във връзка с наказанието на предателите му безспорно са основата за неговото сваляне от власт и житейски край. Проницателността и уменията за наблюдение и анализ на случилото се поставят значението на разказвача редом до това на кралската фигура. Емоциите и размишленията на хрониста се намират в много тясна връзка с тези на представения от него субект и не могат да бъдат разглеждани поотделно, тъй като симбиозата между тях ще бъде разрушена и разказвачът ще изгуби индивидуалността си. Той е единственият довереник, слушател и пряк свидетел на болките и мъките на монарха приживе и само той е способен да изгради цялостен образ на владетеля, който веднага след кончината си е забравен от придворната свита и португалската аристокрация. Гарсия де Резенде и Жоао II споделят таланта да наблюдават и изучават човешкия характер, да различават истината от лъжата и си приличат в самотата – първият поради невъзможността да изложи официално истината за житейския път на господаря си, а вторият заради нрава и вярванията си, които го отвеждат към гибелта му. Така дискурсът на ренесансовия хронист се утвърждава като загадъчен, маркиран от незавършеността и непълнотата на причините за смъртта и предположенията за евентуалните извършители на подлото деяние. В хода на наратива разказвачът постоянно предава на читателя субективните си усещания за несигурност и самопотискане на мислите си, тъй като не може да вербализира докрай истината за събитията, бегло намеква за идентичността си и намира относително спокоен пристан единствено в миналото, крепящо духа му в настоящето. Така написва вътрешната си хроника, тази на сърцето, за която липсва публика и признание. Мистериозната непряка реч на Резенде е подчертана от местата на недоопределеност и умишлен отказ от обяснение и разгръщане на тезите му за прикритите виновници за кончината на господаря му, както и от флуидната му преценка за живота на Жоао II, спохождан от върхове и падения, а може би и от неправилни решения.

Фернандо Кампош успява да изгради пълноценно субективния свят на летописеца, който силно наподобява този на реална личност със свои разбирания, вярвания, ценности, интуиция и усет. По този начин средновековният разказвач оживява за читателя и предава една различна гледна точка от официалната историографска позиция – много по-човешка, гъвкава, противоречива и достоверна, разширяваща разбиранията ни за хода на историята, не само португалската, и носи универсални смисли, които могат да намерят почва и в настоящето време и пространство.

References

- Campos, F. (1995). *A Esmeralda Partida*. Lisboa: Difel.
- Carlos, R. (2018). *Pessoas de livro: estudos sobre a personagem*. Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra, 3.^a ed.
- Ingarden, R. (2020). *Esteticheskoto*. Sofia: Kritika i humanizam. [Ингарден, Р. Естетическото. София: Критика и хуманизъм, 2020.]
- Herman, D., Jahn, M., Ryan, M. (2005). Character. In: D. Herman, M. Jahn, M. Ryan (Eds.). *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London, New York: Routledge, 52-57.
- Rayan, M. (2018). Razkazvaneto pri razlichni sredstva. *Piron*, 15, 2-20. [Райън, М. Разказването при различни средства. Пирон, 2018, 15, 2-20.]
- Rikyor, P. (2006). *Pametta, istoriyata, zabravata*. Sofia: Sonm. [Рикъор, П. Паметта, историята, забравата. София: Сонм, 2006.]
- Ryovel, Zh. (2010). Eseta po istoriya i istoriografiya. Sofia: Dom na naukite za choveka i obshchestvoto. [Ръовел, Ж. Есета по история и историография. София: Дом на науките за човека и обществото, 2010.]
- Saraiva, A. J. (1985). *História da Literatura Portuguesa*. Porto: Porto Editora.